

3) А. Трабар и Н. Мавродиев са отбелязали наличието на втори живописен слой в долуния притвор, като Мавродиев определя, че това е подновена част от изобразените години разчитания от реставраторите на НИИК потвърди тази констатация⁴⁷. Оказа се, че частта от „Страшния съд“ — антегелите и апостолът Плавел, която се отличава от останалите стенописи с охрово-червеникавия си колорит и различни пропорции на лица и фигури, е от втори слой, под който се разкриха фратменти с черен цвят от първоначалната живопис. Е. Ваканова сравнява изобразенията от този втори слой със същата сцена в катедралата „Св. Димитър“ в гр. Влагимир (Русия), изписана от византийски майстори около 1195 г.⁴⁸ Известна прилика наистина съществува, но тя е в погиза и на по-ранна датировка на първия стенописен слой. К. Вайцман отбелязва⁴⁹, че живописът от началото на XII в. (за разлика от тази преди и след нея) се характеризира с тенденция към придаване на по-голяма стабилност на човешката фигура едновременно с появата на нова сила на израз и със значително опростяване на пространствените отношения в пейзажа. Именно тези черти са налице в стенописите на Бачковската костница. Пейзажът е най-общо набелязан, пространствените отношения са наистина сведени до минимум. Композициите наистина не са никаква дълбочина. Подът се „изпъва“, киворните в „Причастие“ на апостола те и в „Срещението“ са подпирани от тънки, като че телени колонки. Стойките на фигурите обаче са стабилни, спокойни и излъчват особено достойнство. Плъътта е моделирана над маслиненозелена основа с постепенно разбелена охра. Върху силно изсветлените петна по най-осветените части на лица и крайниците уместно и точно поставени бели мазки подсилват релефа. В дърехите често са противопоставени зелено и червено, синьо и охра, но на едри, отпадени от контура петна. Моделировката и тул е постепена. Всяка дръха е изградена в своя основен тон, като сенките и светлините са предадени с по-тъмни (до черно) или по-светли (разбелени) нетови нюанси. Полупрозрачни, най-често елипсовидни светли петна, изтъкващи обобщените телесни форми, завършват с лъчестообразно разпръснати бели линии. Начинът, по който са разположени тънките, напомня за правите образи от църквата „Св. София“ в Охрид, обаче светлинните дъри по дърехите, а още по-малко по лицата в Бачково не са подложени на така характерната за втората половина на XII в. орнаментална стилизация. Тул набелязвахме редица стилови и иконографски особености на първите стенописи в Бачковската костница, които най-близки паралели се намират в паметници от първата половина на XII в.: миниатюрите в ръкописа № 41 в ГИМ (Москва), особено минатюрата на Йоан Богослов⁵⁰; фратментите от ръкописа бивш Дионисий № 8 от 1133 г.: един лист — днес в колекцията на Канелопулос в Атина, а останалата част в музея „Лот Лети“ в Калифорния⁵¹; мозаиките в Сереската катедрала „Св. Теодор“; в придворния параклис (Cappella Palatina) в Палермо (1143–1150)⁵² и др. Близки черти са налице и в „Словата на Яков Кюкиновски“ (Рат. гр. 1162 — началото на XII в., и Vat. гр. 1208 — малко по-късно), Евангелието от 1122 г. (Vat. Urb. гр. 2) от същата ръка⁵³; в ктиторското мозаично изображение на Йоан II Комнин и жена му Ирина в църквата „Св. София“ в Цариград (1118–1121)⁵⁴ и др. Сред тях за отбелязване са едни наиквие императорски лорове от ктиторските изображения във Ватиканското евангелие и църковните мозайки и архангелите, фланкиращи Богородица в Бачковската абсида, или звездовидната палмета върху дърехата на единия архангел и на Ирина Комнина в споменатата мозайка и др. Към паметници от XI и ранния XII в. отбелязват и многобройните орнаментални мотиви по профили и арки. Всичко това ни дава осънование да датираме стенописите в Бачковската църква костница от времето на император Йоан II Комнин (1118–1143)⁵⁵. За нас те са определени по-ранни от стенописите в църквата „Св. Пантелеймон“ в Нерези до Скопие (1164), които отразяват следващия етап в развитието на византийската комниновска живопис — т. нар. от Д. Мурики „драматично-маниерен стил“⁵⁶, търпее различен (въпреки някои близки силуети) от обаялната, класическа по дух бачковска живопис.

Стенописите на църквата при с. Нерези се свързват обикновено с църковните ателите, тъй като техният ктитор е член на комниновския царски род. Чувството за мярка и хармония при изобразяването на светлите в цял ръст от първия релеф, утвърдбата на допълнителни тонове при моделировката на дърехите подкрепят това предположение. Редица иконографски черти обаче, както и силното драматично чувство на майстора, рисувал „Отпъкването на Христос“ и „Съзвлиянето от кръста“, говорят за ползването на по-провинциални образи, които, както отбелязва Рихард Ха-ман-Мак Лин⁵⁷, ще са служили и при рисуването (вероятно в Цариград?) изборни евангелия № 692 от библиотеката Лирпорт Морган в Ню Йорк, № 2 от манастира